

PhDr. Jarmila Bencová, PhD.

BELLUŠOVE PALÁCE SEVERNÉHO PREDMESTIA BELLUŠ A BAROK

Slovenský polyhistor Matej Bel označil v 30. rokoch 18. storočia za severné predmestie Bratislavy priestor okolo tzv. Suchého mýta a výpadovej cesty (dnešnej Štefánikovej ulice). Opis mesta tých čias je ozvláštnený i vďaka extravilánovým šľachtickým zástavbám v rozsiahlych komponovaných záhradách, nepostrádajúcich ešte zvyšky manieristických a barokových, skutočne "divotvorných" technických finesov, medzi ktoré patrili rôzne hydraulické stroje, "vežaté a labyrintové diela", krivé zrkadlá, "samota s pustovníkom" a ďalšie fantastické a záhadné stavby a výtvarné doplnky, podnecujúce dobovú obrazotvornosť letných palácov, letohrádkov, altánkov, belvedéru a v ich blízkosti zakladanie výsadiieb alejí, francúzskych parkových scenérií a anglických záhrad významných šľachtických rodín Illésházy, Erdődy, Rayger, Grassalkovich a ďalších rozmnožovali legendickosť severného predmestia ešte celé 18. storočie.

Ani potom však toto prostredie ne stráca na priťažlivosti zvláštnym osadenstvom (vojsko, prisťahovalci), situovaním dopravného uzla (železnica, depo, železničná stanica) i príležitostnými, hojne navštevovanými ľudovými akciami (slávnosti, vojenské prehliadky, demonštrácie) i atrakciami (cirkusy, zverince). Architekt Emil Belluš do tohto predmestia vstupuje pragmatickejšie, vlastnou tvorbou a to hneď po príchode do Bratislavy, v roku 1923. Je zrejmé, že nielen pochopil, ale usiluje sa aj aktívne rozvíjať neobvyklé atribúty tunajšieho génia loci. V roku 1925 zahajuje prácu vo vlastnom projektovom ateliéri a jednou z prvých objednávok je prestavba obytného domu č. 16 na Banskobystrickej ulici. Skoro na to (1929) súťažne rieši architektonickú úpravu historického nástupu do predmestia - okolie Michalskej brány.

Na začiatku 30. rokov v komunikačne expandujúcej časti predmestia sa usiluje o jeho akési symbolické "vyústenie" v lokalite Pod kalváriou, ktorej bodovým stavbám na predmestí dáva Belluš istý rád a logiku ešte v roku 1929. Definuje totiž jeho ohnisko či jadro, a to súťažným zastavovacím návrhom budov Krajinského úradu a parlamentu na parcelách Námestia slobody. Práve na nich a v ich bezprostrednej blízkosti bude nabadúce oscilovať ten druh Bellušovej tvorby, ktorý opúšťa známe štýlové doktríny a usiluje sa o súznenie s významami nabitým prostredím.

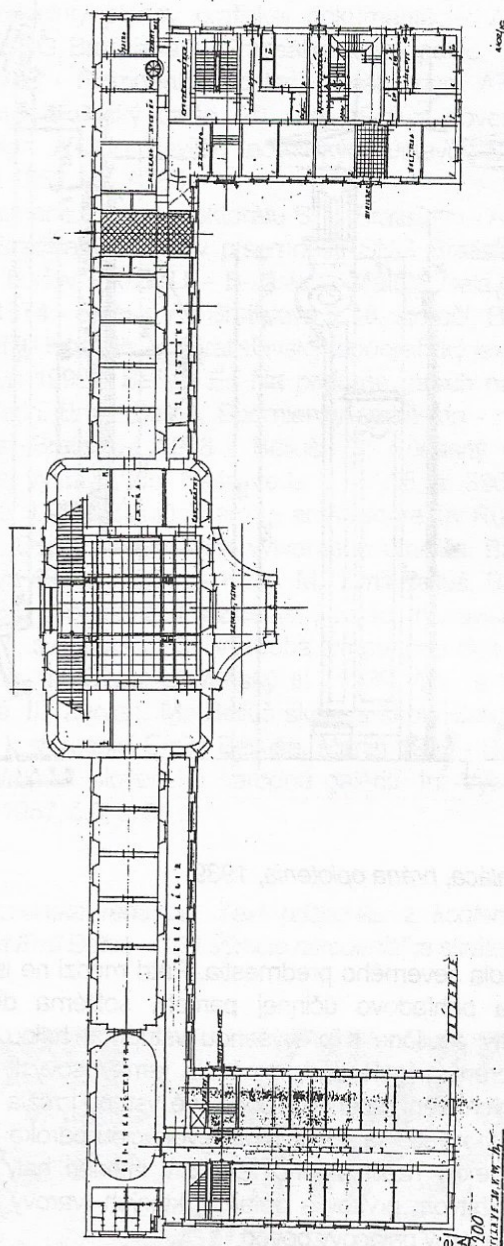
Z následných tvorčích kontextov je zrejmé, že práve tu sa formuje osobitý spôsob jeho architektonického myslenia, zväzujúci vzájomné väzby urbánno-mestotvorné s historicitou, pamiatkovou starostlivosťou a so súčasnými nárokmi na životné prostredie.

Na severnom predmestí sa Bellušovi naskytlo, popri už celom rade realizácií v Bratislave, síce periférne, zato bohato štruktúrované, kultúmo-historicky a umelecky na-

bité prostredie, schopné ešte stále, tak ako v minulosti, generovať zážitkovosť. Prvými z prác, pri ktorých architekt podľahol "zvodom" nielen atraktivity prostredia, ale i časovo neukončenej historicity, sú v závere 30. a na začiatku 40. rokov adaptácie neskorobarokových letných palácov. Stavbou, ktorá potom završuje úsilie o súhrn hmôt a priestorov, o prenos typologických i konštrukčných finesov z barokovej minulosti do súčasnosti, ale aj o väzby reprezentačných a komorných funkcií, je napokon v závere 40. rokov novostavba Pavilónu teoretických ústavov Slovenskej vysokej školy technickej, Bellušov chev d'ouvrier a zároveň jedna z jeho posledných realizácií.

K adaptážnej obnove prvého z palácov – sídla prezidenta Uhorskej komory a tereziánskeho priaznivca Antona Grassalkovicha, Belluš pristúpil roku 1939, kedy je rozhodnuté o novom využití na reprezentačné sídlo prezidenta Slovenského štátu. Grassalkovichov lusthaus na pohľadovo i urbánne účinnej parcele budoval medzi rokmi 1765-1768 pravdepodobne staviteľ Andrej Mayerhoffer ako štýlovo príbuzný kaštieľ tejto šľachty v maďarskom Gödöllő. Bratislavský palác bol potom dokončený až pred rokom 1775 domácim staviteľom Matheusom Walchom. V Gödöllő i v Bratislave Mayerhoffer uplatnil dispozičný motív prevýšeného stredného pavilónu v osi inak blokovej stavby. Pavilón sa stal synonymom rakúsky orientovaného neskorobarokového palácového staviteľstva z obdobia okolo polovice 18. storočia. Tiež v tomto prípade pavilón lusthaus bol horúcou architektonickou novinkou, dávajúcou v Bratislave na obdiv honor a vkus šľachtica. Aj v interiéri - v miestnostiach radených v enfiládach, s umelecky náročnou výmalbou a štukatúrami (kaplnka, sala terrena, schodisková sieň), je objekt vzorom barokového súznenia umelého a prírodného priestoru, ako aj technických konštrukcií s okázalými výtvarnými doplnkami. Belluš píše v svojich spomienkach: "...pri súbežnej ochrane... paláca bolo programom oživiť a zaistiť pôvodné priestory a hodnotné interiéry v nich pre potreby bývania a reprezentáciu. Prevedené malé dispozičné korektúry mali význam zvýšiť len obyvateľnosť krídelných častí...".

Takýto zámer dokladajú plány v archíve SNG. Belluš v Grassalkovichovom paláci riešil nový schodiskový ťah do manzardového podkrovia, reprezentačné priestory a pracovňu prezidenta upravil v duchu syntetických metód pamiatkovej starostlivosti, t.j. novým dopracovaním interiérových prvkov s jednotiacim umeleckým účinkom. Plány, uložené v archíve SNG, zachytávajú tiež rebarokizačné úpravy portálových častí, otvorov, panelovaného členenia stien a pod. Dokumentácia nie je kompletná a preto môžeme iba dedukovať, že Belluš "si prisvojil" nie tak vytríbenosť Mayerhofferovho okázalého vkusu, ale skôr domáci štýl Matheusa Walcha do tej



Emil Belluš: Rekonštrukcia letného arcibiskupského paláca v Bratislave, pôdorys prízemnia, 1939

miery, že dodnes niektoré úpravy sú k nerozoznaniu od historických prvkov. Takýto spôsob pamiatkových úprav bol napodív vcelku pozitívne reflektovaný dobovou kritikou.

Na túto Bellušovu vládnu zákazku nadviazala radikálnejšia úloha adaptácie, ktorá mala pre jeho ďalšiu tvorbu hlboký dosah.

V roku 1939-1940 bolo rozhodnuté o generálnej rekonštrukcii letného sídla uhorských primasov, ktoré získalo svoju neskorobarokovú podobu v 30. rokoch 18. storočia za pôsobenia arcibiskupa Imricha Esterházyho a bolo prestavované v 60. rokoch za jeho nasledníka Františka Barkóczyho. Objekt s množstvom prístavieb,

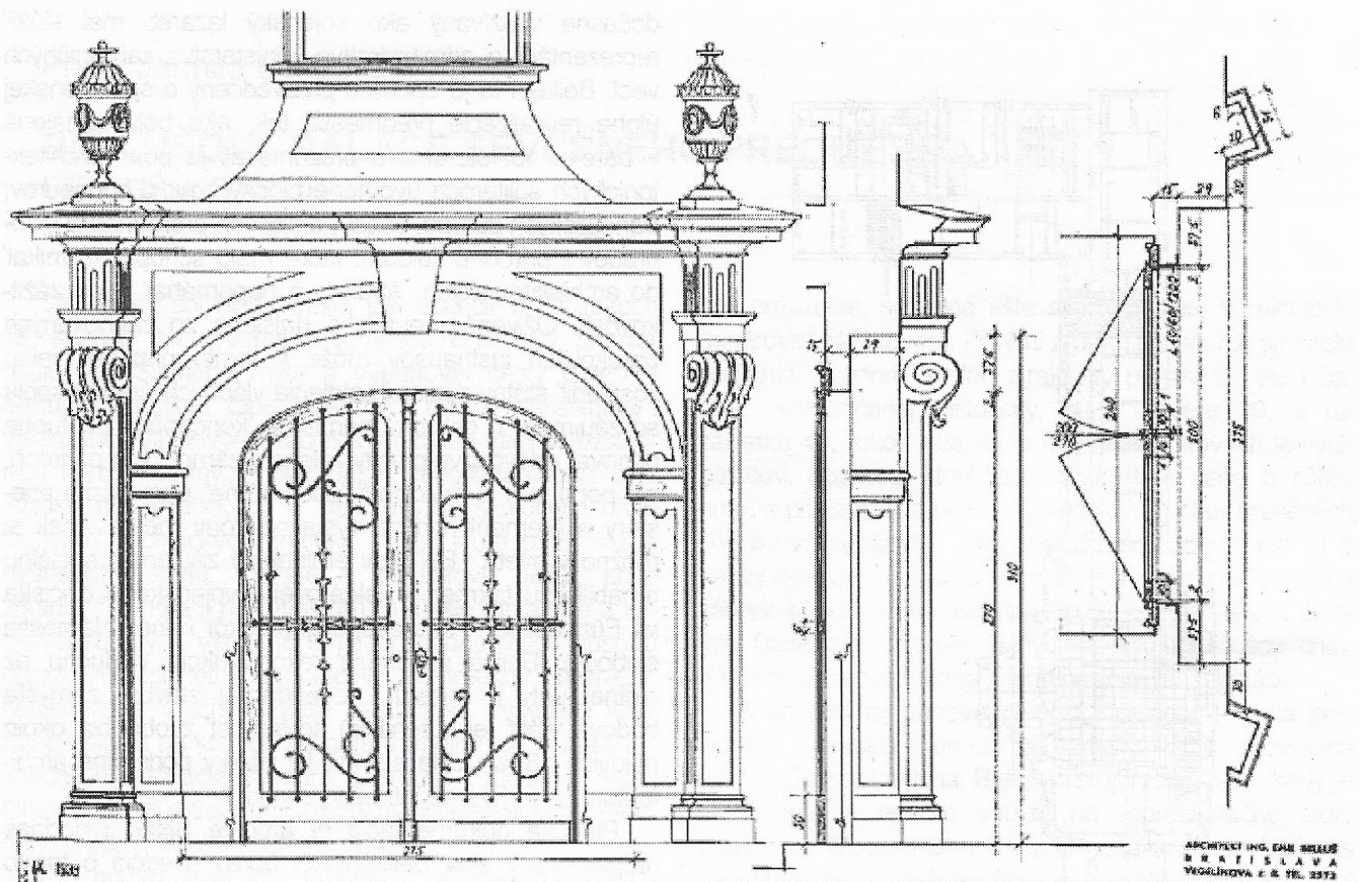
dočasne využívaný ako vojenský lazaret, mal slúžiť reprezentácii a administratíve Ministerstva zahraničných vecí. Belluš i tu je úprimne presvedčený o spoločenskej úlohe revitalizácie predmestia tak, ako bola zahájená v baroku 18. storočia a prezentovali ju popri architektonických solitéroch uvoľnené plochy cour d'honneur, francúzskych záhrad, sadov, alejových promenád a vinohradov - prírodné fluidum, ktoré malo schopnosť vnikat' do architektonických štruktúr a napomáhať k ich zážitkovosti. Oživená prevádzka ďalšieho zo zachovaných barokových lusthausov môže v tomto prípade nielen zosúladiť štátny záujem usídlenia vládnych úradov spolu so záujmom o ochranu pamiatok, koncepčne postupne osnovať oddychové plochy zelene v zámockých parkoch, ale popri tom aj likvidovať "pochmúrne" prímestské priestory a premeniť ich na výstavné zóny mesta. I tak si možno vysvetliť Bellušov eminentný záujem o sociálnu rehabilitáciu takmer 9 hektárového vojenského cvičiska na Fürsteallee - Kniežacej aleji (neskôr i dnes Námestia slobody). Belluš projektuje rekonštrukciu v duchu až pietnej úcty k miestu i legendárnej stavbe, zamýšľa budove vrátiť jej autentickú solitérnosť z obdobia okolo polovice 18. storočia a vrátiť jej všetky podstatné architektonické i výtvarné "atribúty" baroka.

Plánová dokumentácia (v archíve SNG) i dodnes rešpektovaný stav Bellušových úprav svedčia o tomto prístupe. Architekt necháva vyníeť ústredný pavilón so schodiskovou sieňou na prízemí a prevýšeným priestorom zrkadlovej siene poschodia, ruší sekundárne členenie medzistropom a miestnostiam piana nobile vracia reprezentatívne funkcie. Úplne novým vkladom do dispozície je však prístavba bočných krídiel v tvare "U", teda charakteristického cour d'honneur, ktorý je radikálnejším barokovým typom, než akým stavba v 18. storočí disponovala.

Spolu s akceptovaným balkónovým portikom, rokoko-vým oplotením s triumfálnou bránou z čias arcibiskupa Barkóczyho sa palác však žánrovo premenil a z typu lusthausu sa stal rozložitý vidiecky, resp. prímestský kaštieľ.

V zápale a s príslovečným nasadením Belluš - "modernista" nielenže nekladie odpor obľým krivkám a bujnému dekóru, ale dáva sa priam viesť historickým tvaroslovím stavby - teda barokovým slohom, ktorému však, paradoxne, nikdy, napríklad v svojich teoretických prácach alebo vo výučbe, nevenoval žiadnu pozornosť.

Tak sú vysvetliteľné "chyby v Bellušovom baroku", ktoré stavba nesie. Napríklad najzávažnejšou je architekto vedomie, že cour d'honneur rieši v dôsledku zmeny orientácie priečelia. Medzi barokizačné omyly patria aj nové morfológické prvky a mierky otvorov, ríms, balustrád a ďalšie, ktoré nie je možné nazvať eklektikou ani rebarokizáciou. Patria tieto tendencie skôr latentnej postmodernej citácii? Ved' Belluš v arcibiskupskom paláci priam avansuje vzletnými formami volút, plastických a priestorotvorných prvkov i fluktuujúcim svetlom, ktorému pomáha výplňami otvorov z brúsených skiel. Toto určite nie je žiaden "funkcionalista", ani "emotívny funkcionista"...



Emil Belluš: Rekonštrukcia a adaptácia Grassalkovichovho paláca, brána oplotenía, 1939

Početné ohlasy baroka v Bellušovej tvorbe, akými sú cour d'honneur, dispozície, typy pavilónových akcentov, princíp vedenia a organizovania svetla, typ tzv. sólového okna, konvexný či konkávny prienik a ďalšie - priam koncentruje tretia zo stavieb severného predmestia - Pavilón teoretických ústavov. Koncept projektu už ohlasujú v rokoch 1947 a 1948 varianty Bellušových plánov zastavania Námestia slobody areálom budov Slovenskej vysokej školy technickej. V kľúčovej solitérnej stavbe alma mater techniky, ktorú Belluš situoval v severozápadnej strane námestia v bezprostrednej blízkosti letného arcibiskupského paláca ešte raz vyznie jeho osobné "očarenie" stavebným typom, odvodeným práve z jeho barokových dispozičných formácií. Projektová dokumentácia z rokov 1948 až 1952 obsahuje niekoľko variantov riešenia, vždy s prvotným zámerom vnieť do navonok vyvýšenej kompozície vzrušujúce náboje pohybu, ktoré sú vlastné barokovému svetu.

Novoklasicistnú stratégiu štýlu, ktorú Belluš v tomto objekte, podľa doterajšej kritiky, kombinuje s tendenciou sociálneho realizmu, je potrebné revidovať. Baroková optika totiž vidí práve tie aspekty jeho tvorby, ktoré zámerné a nekompromisne oživujú stereotyp nielen geometrii priestorových foriem a tvarov, ale aj ich funkcií. Pavilón teoretických ústavov disponuje celou škálou barokizmov, ktorých efekt Belluš objavil, zažil a fixoval už v adaptáciách lusthausov z druhej polovice 18. storočia napokon v plánoch zástavieb, úprav a revitalizácií pro-

stredia severného predmestia. Patrí medzi ne iste atraktivita pohľadovo účinnej parcely, solitérna dispozícia, motív pavilónu s prevýšenou vstupnou halou, steny s otvorenými galériami, rozvinutá téma osových schodiskových siení, scénické portálové vstupy i réžia prirodzeného osvetlenia. Osobitnou revokáciou baroka je potom konvexný rizalit a jeho reverz v interiéri haly s celým množstvom prvkov a detailov, ktorých tvarový repertoár má priamy palácový pôvod.

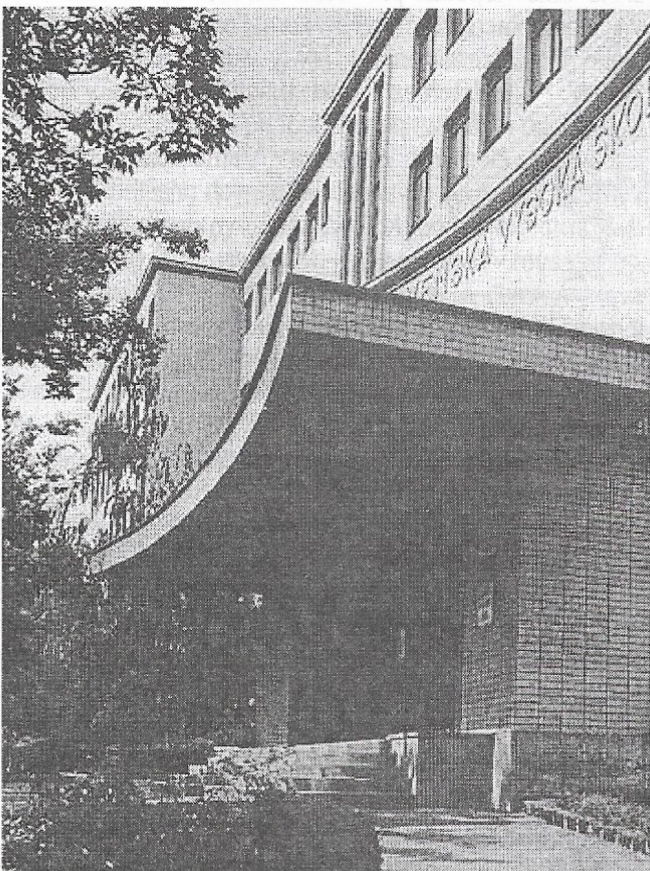
Severné bratislavské predmestie s konfiguráciou terénu a prírody, pre perifériu s neobyvklou aristokratickounoblesou, so schopnosťou plodiť príbehy a evokovať podivuhodné obrazy, patrilo úžasnému svetu baroka. Architekt Emil Belluš svojou tvorbou, zdá sa, vzkriesil niektoré z týchto historických tendencií a postačili mu na to iba tri paláce a jeden málo uveriteľný epiteton: príležitostný "barokista".

Použité pramene a literatúra (výber)

* Konvoluty plánov grafickej dokumentácie: Archív plánov SNG Bratislava: - Grassalkovichov palác, 1939, sign. A725 - Prezidentský palác, nedat., sign. A726 - Letný arcibiskupský palác, 20. máj 1940 a november 1940, sign. A736 - Pavilón teoretických ústavov SVŠT, 1948 až 1952, sig. A765

* Pramene: - Archív rektorátu STU Bratislava - Archív mesta Bratislavy - Archív písomností SNG Bratislava - Správa budov FA STU - Bratislava Mateja Bela. Bratislava 1974 - Špiesz, A.: Bratislava v 18. storočí. Bratislava 1987 - Horváth, V.: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava 1990 - Belluš, E.: Na prelome našich národných dejín. Emil Belluš, Spomienky architekta - náčrt. Strojopis. Bratislava 1978 - Belluš, E.: Súčasný vývoj talianskej výstavby. In: Naša veda V., 1958, s. 390 n. - Bencová, J.: Klasicizujúci barok v architektúre. In: Rusina, I. a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Barok. Bratislava 1998, s. 88 n. - Kusý, M.: Emil Belluš. Bratislava 1984 - Neautoriz.: Prezidentský palác. In: Javisko I., 1940, ž.4, s.48-49 - J. Š.: Výzdoba tympanonu (štítu) na budovách. In: Obzor slovenský III., 1939, č.1., s.181 - Bencová, J., Zervan, M.: Belluš škole a škola Bellušovi. Katalóg k storočnici Emila Belluša. Martin 1999 - Belluš, E.: Dobudovať slovenskú národnú galériu. In: Výtvarný život II., 1957, č.3, s. 94 n.

Poznámka redakcie: Text príspevku z konferencie "Architekt Emil Belluš – 100. výročie narodenia" je skrátený.

**Summary.****BELLUŠ'S PALLACES
IN THE NORTH FORETOWN.**

The author as a historian of art chose the territory of the north foretown of historical Bratislava, in which the buildings of privileged social strata have been preserved. These buildings were built in the 18th century with large gardens and large areas. Architect Emil Belluš had come into this area immediately after his arrival to Bratislava, in 1923. He not only had understood but also had started to develop the unusual properties of genius loci. In 1925 he has started to work in his own studio and one of his first works has been reconstruction of the block of flats in Banskobystrická str. No. 16. Soon after (in 1929) he was involved in architectural competition to refurbish the historic entrance to the town the Michael's Gate. At the beginning of the 1930's in an expanding foretown Belluš is striving for a symbolic "ending" of location Pod kalváriou, which singular buildings are ordered with particular logic in 1929. It defines its locus in a tender proposal of buildings of the County Office and Parliament at the Liberty Square plots. At these plots and in their proximity the aspect of Belluš's work which does not use any known style doctrines and strives for harmony with environment full of the symbols. It is obvious that here a particular way of his architectural thinking was formed that was joining urban, historical, preservation and current demands of the environment.

The north foretown offered to Belluš rich structured, cultural, historical and artistic environment. When reconstructing the Grassalkovich's Palace for the president and the Summer Palace of the Archbishop for the Ministry of Foreign Affairs at the end of the 30s and at the beginning of the 40s, he was seduced by the attractiveness of this environment and by the unfinished historicity. The last building, where he has completed his endeavour of harmony of the mass and spaces, transmission of baroque fine constructions from the past to the present times as well as his connections of representative and chamber functions, has been the newly built Pavilion of Theoretical Institutes of the Slovak Technical University at the end of the 40s. It is Belluš's chev d'ouvrier and at the same time one of his last works.

Architect Emil Belluš revived some of the historical baroque tendencies. This is quite clear in his three palaces and one unbelievable epithet: the occasional "baroquist".

*Vstup do Pavilóna teoretických ústavov SVŠT
s konkávnymi líniami*